

ИКОНОМИЧЕСКА, ПРАВНА, ИНСТИТУЦИОНАЛНА СЪЩНОСТ НА ТРАНЗАКЦИЯ И ДОГОВОР

Минко Георгиев
Аграрен университет – Пловдив

Резюме. Понятието транзакция има правно и икономическо проявление. Такава е също институционално-организационната характеристика на договора. Между тях съществува разлика, определена от възприетия теоретичен подход. Икономическият характер на транзакцията и договора често ги приравнява, но те не са тъждествени. Транзакцията може да бъде разгледана като извършена въпреки или против човешката воля, подобно на кохерентните явления. Така анализирана, тя има универсална поведенческа архитектура. Що се отнася до договора, той е процес, в който освен правата и задълженията на страните се вменват и транзакциите. От това може да се изведе, че договорът е с процесна същност. Разграничаването им би помогнало както на образователния, така и на научния процес.

Keywords: institutional economics, transaction cost economics

В разговорния език понятията „сделка“, „транзакция“ и „договор“ се употребяват тъждествено. Обикновено те са аналог на пазарната размяна. Цел на настоящото изследване е теоретико-методологично, а в някои аспекти и практическо разграничаване на понятията. Последното би помогнало при разработването на учебни пособия и помагала по някои нови модерни интердисциплинарни дисциплини, каквито са: Институционална икономическа наука, Икономика на транзакционни разходи и др.

Сделка

Сделката е позната още от римско време, макар терминът да е нов, въведен от немския юрист Гюстав Хюго през XIX в. Правното понятие на сделката включва: (1) изява на воля; (2) правно действие, (3) и правни последици (Таджер, 1973; Василев, 1993; Боянов, 1999). Сделката е акт на правно поведение, от което настъпват последици, значими за правния статус на субектите.

Актове (действия) обаче съществуват и без наличието на правни последици. Що се отнася до описаните характеристики, свързани с воля и правни последици, то последните ги има и при административните и съдебните актове, за които е ясно, че не са сделки. Юристите приемат за своите цели, че е

възможно да съществуват сделки, при които въпреки наличието на социални и житейски правни последици да липсват такива с икономически елемент. Например сключването на „брак“, при който липсва имущество на съпрузите, или развод, свързан с взаимно съгласие, при който имуществени права не се разглеждат. Такова е и споразумението между обвинен и държавното обвинение за формата на вината, както и за вида на наказанието.

Според правото сделката е форма и действие, с което се търси осъществяване на някакъв тип обществена ценност, но не задължително с икономически смисъл. За разлика от това в икономическите науки в нейната същност винаги се интегрира пазарният моделитет, т.е. винаги има елемент на договаряне. В неокласическата теория сделката е свързана с единичен акт на поведение, и то задължително през призмата на трансформацията на материалните блага. Разбира се, само по себе си единично действие дори и при класическа пазарна размяна няма, защото, за да има размяна, трябва да са налице две страни, с две насрещни воли, които да извършат поне по едно насрещно действие. Например едната има право на собственост, срещу което извършва приемането ѝ, а другата има право на цената, срещу което има вземане за последната.

За разлика от предните две в неоинституционалната теория се обръща внимание на сделката, но при реални промени в статуса на статута на собствеността. И също, когато се променят икономическите обстоятелства, свързани с вътрешната структура на организацията на размяната, измерима с пари. Наред с правния, пазарния, социалния резултат се анализират процесните обстоятелства.

Транзакция

Knight (1921) изказва мнение, че основен проблем на икономическото познание представлява „разбирането на действията на хората“. Обществените процеси следва да се опознават чрез анализиране на самостоятелните решения и действията на всеки от икономическите участници. Това са транзакциите (Williamson, 1985). За Hobbs (1995) „транзакцията е размяната, която става между две нива на продуктовете и разпределителната верига“. Транзакциите са също „базова единица на анализа“ (Williamson, 1998) и са „най-микроаналитичните“ (Commons, 1932) действия. Възниква логичният въпрос – какво е различното между сделката и транзакцията.

Според Ménard (2000) чрез транзакцията следва да се прехвърлят права. Така микроаналитичните актове могат да се оприличат и на обясненото по-горе понятие – сделка. Съществува обаче разлика, породена отново от различията между правния и икономическия мироглед. Договорното прехвърляне на субективно право означава, че съществува и правна воля. Ако се приеме това становище, между транзакция и сделка трудно би се открила разлика, защото сделка без правна воля не може да има (недействителност на сделка чл. 26 – 31 от Закон за задълженията и договорите – ЗЗД). При липсата на сделка

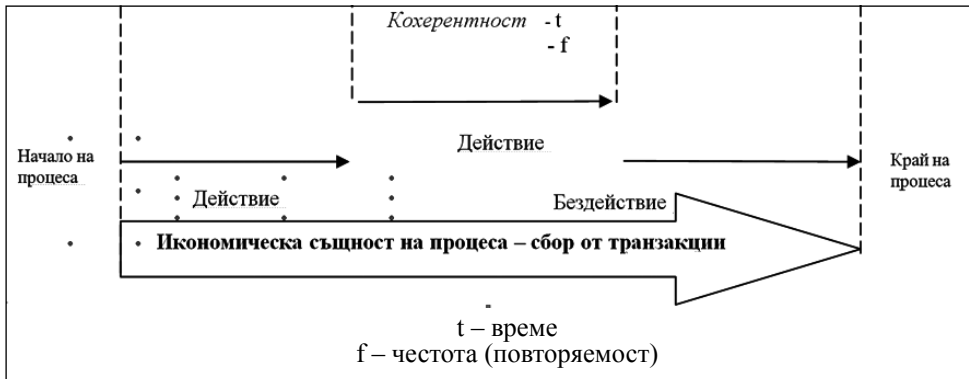
икономически ефекти също няма да съществуват, следователно няма да бъдат измервани и за тях няма да става въпрос.

Това би поставило и друг въпрос, а именно – как да се третираат действията на машините, при които липсва каквато и да било воля. Правният оборот също не ги третира. Машините нямат способността самостоятелно да прехвърлят права и не могат да имат такава, а само помагат на хората да го правят. Това е така, защото според правото, както не е възможно да има измама на машина от машина, така не може да има и сделка между машини. Те са единствено средство за описаното. Икономическият оборот ги използва по идентичен начин. В съвременните условия обаче действията с електронни машини (е-технологии) се сливат с общото поведение на хората и неговата понякога абстрактно информационна форма. От това следва, че описаният теоретичен проблем е решим, ако се приеме че транзакцията е свързана с единичното действие, което обслужва сделките. Правният елемент не би имал значение, а транзакцията би била свързана единствено с волята, икономическото решение и физическото действие.

Williamson (1996) определя транзакциите като действие, което „...служи чрез трансфера на стоки или услуги на технологичния интерфейс на средата“. Тук основна роля играе способността да се пренася процесният ефект от реалните извършени вътре в организацията действия на субектите. Те могат да имат както индивидуална, така и колективна същност, т.е. както сделките, така и транзакциите могат да се правят от фирми и др.

За разлика от сделките при транзакциите, въпреки евентуално неосъществяване на правни последици, икономическите винаги ще бъдат налице. При такова третиране транзакциите могат да бъдат смятани за всяка конкретна, самостоятелна поведенческа постъпка, с която се икономизира обществената матрица или познатата от теорията институционална среда (в някои изследвания институционален фон).

Квалификацията на транзакциите е определена от физическото състояние на актовете-действия. Транзакциите могат да са конкретните придвижвания, правени в рамките на обществените процеси, плод и на решенията на участниците. Те обаче могат да са и решение, водещо до бездействие. Такива са например: чакането пред вратата на някоя държавна агенция или частна служба (Wang, 2003). Транзакцията е последица от физическа и мисловна активност, налагаща действие и/или бездействие в рамките на съответния избор. Транзакциите са измерими като параметър на конкретния икономически резултат от микроединичния акт. Класификация на транзакциите следва да се извършва и по начина на пренос на икономическия ефект. Например чрез материалния или физическия носител на волята – придвижване, документ, такса, хонорар, електронен трансфер на информация, конкретно договаряне и др.



Фиг. 1. Транзакции, като съставна микроаналитична единица на договора
Източник: адаптирано върху концепцията на Williamson (1985)

Договор

Правото представя договора като съглашение между страни с цел да се уреди, промени или прекрати една правна връзка между тях (ЗЗД дава определение за договор в чл.8). В основата на юридическата същност е поемането на задължения между два или повече субекта. Веднага се вижда разликата между него и сделката. Сделката е свързана с воля, а договорът – със задължение. В сделката един субект е достатъчен, за да има правни последици: упълномощаване, завещание, отказ от наследство и др., докато в договора винаги има повече от една страна (един субект).

Неоинституционалната икономическа теория надгражда правното определение на договора, използвайки икономическата същност на размяната. Rowley (1998) казва следното: „Договорът е механизъм за улесняване на трансфера на някакъв тип свободи на индивидите“. Masten (1999) счита договора за базово ниво за законово приложение на икономическото съглашение. Според Telser (1980) последният възниква заради нуждата от допълнителна сигурност, което е характерно за бизнес средата (Macaulay, 1963).

Masten (1999) ни казва, че договорът е начин юристите да описват същността на процесите – транзактирането. Неонституционалистите впитат в същността на договора разнообразието от актове и действията, които го съставят. От това следва, че договорът е сбор от транзакции с предварително определена процедурна последователност и подреденост. Така според неоинституционалната теория договорът притежава: (1) процесна характеристика; (2) съдържа стимули и ограничения, въздействащи на страните; (3) налага икономически резултати.

Таб. 1. Сравнение между теоретични подходи, разглеждащи пазара

	ПРАВЕН подход – стандартен еднороден	НЕОКЛАСИЧЕСКИ ИКОНОМИЧЕСКИ подход – стандартен еднороден	НЕОИНСТИТУЦИОНА- ЛЕН ИКОНОМИЧЕСКИ подход – интердисциплинарен
Сделка	Правна воля и правни последиви	Еднозначна с дого- ворната размяна	Икономическо дейст- вие, част от процес
Транзакция	Аналогично на сделка	Еднозначна с дого- ворната размяна	Единично действие (бездействие) в обществен процес
Договор	Задължение между страни с цел учредя- ване, променяне или прекратяване на една правна връзка между тях	Размяна, еднократен акт, свързан с иконо- мически последици относно собственост и пари	Обществен процес, съставен от сделки и транзакции, свързан с каскада от първични и вторични ефекти от собствеността

Източник: собствен анализ

Заклучение

Между сделка и транзакция, както и неoinституционалната, процесно ор-
ганизационна характеристика на договора съществува разлика, определена от
възприетия теоретичен подход. Икономическият характер и неoinституци-
оналното им значение дават възможност да се използват понякога еднозначно,
особено при пазарни процеси. Въпреки съществуването на аргументи в полза
на тяхната подобност те не са тъждествени.

ЛИТЕРАТУРА

- Боянов (1999). *Основи на гражданското право*, Аволон ИК.
 Василев, В. (1993). *Гражданско право на НРБ, Обща част* редакция
 на Големенов, 1993, 242 – 243.
 Таджер (1973). *Гражданско право* 1 и 2., С.
 Commons, J. (1932). *The Problem of Correlating Law, Economics and*
Ethics, Wisconsin Law Review, 8, 3 – 26.
 Hobbs, J. (1995). *Evolving Marketing Channels for Beef and Lamb in the*
United Kingdom. A Transaction Cost Approach, *Journal of International*
Food & Agribusiness Marketing 7(4), 15 – 39.
 Knight, F. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston: Houghton Mifflin.
 Macaulay, S. (1963). *Non Contractual relation of business*, *American*
Sociological Review, 28, 55 – 70.

- Masten, S., (1999), A revised version of this working paper is forthcoming, *In Encyclopedia of Law & Economics*, B. Boukaert & G. De Geest (eds.), Edward Elgar Publishing & the University of Ghent, 1999, 1 – 35.
- Ménard, Cl. (2000). *Institutions, Contracts and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Merges Robert P. 2005 Essay: A Transactional View of Property Rights.
- Rowley, Ch. (1998). *Property, Contract and Tort: Some Simple Rules for Cyberspace The Loucke uminary*, Volume I, No. 2, Winter 1998, Vol. I, No. 2 (Winter 1998) Part 3, 9 – 21.
- Telser, L. (1980). A Theory of Self-Enforcing Agreements, *Journal of Business* 53, 27 – 44.
- Wang, N. (2003). *Measuring Transaction Cost an incomplete Survey*, Paper presented at the conference on transaction Costs organized by the Ronald Coase Institution on Feb 21 – 23 Chicago Illinois. 5 – 14.
- Williamson, O. (1996). *The Mechanisms of Governance*, Oxford: Oxford University Press.
- Williamson, O. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*, New York, NY: Free Press.
- Williamson, O. (1998). *Transaction Cost Economic: How It Works; Where It Is Headed*, *De Economist* 146, NO. 1, 1998, 1 – 58.

ECONOMIC, LEGAL, INSTITUTIONAL SUBSTANCE OF THE TRANSACTION AND CONTRACT

Abstract. The concept of transaction is legal and economic manifestations. Such is also the institutional and organizational characteristic of the contract. There is difference between them, determined by the teoretichen approach. The economic nature of transactions and contracts often equalizes them, but they are not identical. A transaction can be considered as done even against the will of the person, like coherent phenomena. So it can be analyzed has as an universal behavioral structure. The contract is a process in which the rights and obligations of the parties are considered in the transaction. From this it can be inferred that the contract is a process in nature. Differentiation between contract and transaction would help both the educational and scientific understanding.

Chief Assist. Prof. Minko Georgiev, PhD

✉ Agricultural University – Plovdiv
Email: mm72gg@gbg.bg